

СПЕЦИФИКИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО В с. БРЕЗНИЦА ПРЕЗ ХХ в.

докторант ХАВА БЕКИР ДЖУНИН

Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Исторически факултет, катедра Архивистика и методика на обучението по история
Бул. "Цар Освободител" 15, 1504 София, България
havadjunin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-7648-7097>
<https://doi.org/10.60053/TER.2026.11.119-149>

Резюме: Статията разглежда развитието на образованието в село Брезница през ХХ век, като акцентира върху предизвикателствата, пред които са се изправяли ученици и учители. Чрез проведени интервюта с жители на региона се разкриват социално-икономическите трудности, липсата на учебни ресурси и ограниченията, наложени от традиционните патриархални нагласи, особено спрямо момичетата. Въпреки тези бариери, училището се утвърждава като ключов фактор за социална мобилност и интеграция. Особено внимание е отделено на ролята на учителите, които не само предават знания, но и служат като вдъхновители и възпитатели от една страна, а от друга се превръщат в авторитети извън семейно-родовата система, характерна за общества, по-близки до традиционния модел. В статията се поставя акцент върху мултикултурната образователна среда в училището. Въпреки липсата на ресурси и трудните битови условия, учениците проявяват устойчив стремеж към образование, възприемайки го като единствения път към по-добро бъдеще. Проучването разкрива как, въпреки финансовите ограничения и обществените нагласи, първите завършили висше образование ученици от селото проправят пътя за бъдещите поколения. Анализът подчертава значението на образованието не само като инструмент за личен напредък, но и като средство за укрепване на общността и съхраняване на националната идентичност.

Ключови думи: образование, етническа толерантност, културна интеграция, социална мобилност, национална идентичност.

Развитието на едно общество е тясно свързано с достъпа до образование, но този достъп невинаги е равнопоставен – особено в по-отдалечените и социално-икономически маргинализирани райони. Село Брезница, намиращо се в подножието на Пирин планина, представлява характерен пример за предизвикателствата, пред които са изправени малките населени места в опитите си да изградят устойчива и достъпна образователна среда (Серафимова, Мельов, Пандев, 1988, стр. 54–55).

Образованието в такива села не може да се разглежда само като институционална практика. То е дълбоко преплетено със социалната тъкан на общността, с културните модели и религиозните норми, които определят мястото на детето, на мъжа и най-вече на жената в обществото. Особено в райони с преобладаващо мюсюлманско население, каквото е това в Брезница, достъпът до образование за момичетата често е бил ограничаван от традиции, социални очаквания и икономически реалности. Изследванията по темата за образованието в смесени етнически и религиозни общности в България се развиват активно през последните десетилетия. Особено важен в контекста на настоящото проучване е трудът на Михаил Груев (2003) „*Между петолъчката и полумесеца*“, в който се разглежда политиката на БКП спрямо българите мюсюлмани. В уводната част на изследването Груев пояснява употребата на термини като „българи мюсюлмани“ и „помаци“, които често се използват като тъждествени – не толкова в етнически, колкото в административен и политически смисъл. Това изясняване е важно за настоящата работа, където терминологията следва логиката на ползваните източници и историческата перспектива. Настоящото изследване има за цел да проследи развитието на образованието в село Брезница през XX век. Фокусът пада върху влиянието на етническия и религиозния контекст, върху участието на жените в образованието, както и върху социално-икономическите препятствия пред продължаващото обучение. Особено внимание се отделя на взаимодействието между училището и местната общност – връзка, която в малките населени места е далеч по-интензивна и многопластова в сравнение с градската среда.

Населението на село Брезница е преобладаващо мюсюлманско (помаци), като етническият състав на селото е хомогенен и с дълбоки културни и религиозни традиции. В исторически план селото е част от т.нар. Неврокопска кааза по време на Османската империя, а по-късно – от Пиринска Македония. До 1944 г. образованието в селото е предимно религиозно, организирано около джамията. Светското образование навлиза постепенно, като

начално училище започва да функционира през първата половина на XX век. След социалистическите реформи през 50-те и 60-те години се наблюдава разширяване на образователната мрежа – изграждат се нови училищни сгради, въвеждат се задължителни класове, а след 1970-те години все повече деца, включително момичета, продължават обучението си в гимназиите на Гоце Делчев и съседни градове.

Селото традиционно се характеризира със земеделски поминък, като тютюнопроизводството заема водеща роля в икономиката на местното население още от първата половина на XX век. Този трудоемък поминък изисква участието на цялото семейство, като често в него се включват три поколения едновременно – баби, родители и деца. По данни от местни жители активното участие на учениците в работата по отглеждане на тютюна – особено в периода на събиране и нанизване – води до чести отсъствия от учебни занятия, а понякога и до преждевременно напускане на училище, особено сред момичетата. Този процес е отразен и в първата училищната летописна книга.

На този фон образованието винаги е възприемано като ключов фактор за социален напредък. Обръщането към образованието като към възможност за обществена реализация е труден процес, който изисква промяна в мисленето и отношението към труда като цяло. Съчетаването на традиционен поминък с желание за по-високо образование прави труден пътя към знанието за мнозина. В условията на ограничени ресурси и постоянна необходимост от физически труд, достъпът до качествено образование в село Брезница е затруднен не само от икономически предизвикателства, но и от социални бариери, свързани с традиционния начин на живот. Въпреки това много семейства изпращат децата си на училище, виждайки в образованието надежда за по-добро бъдеще.

В тази статия ще проследим трудностите, но и успехите, които оформят образователния път на село Брезница през миналия век. Статията разглежда връзката между националния дух на образованието и мотивацията на учениците и учителите, с фокус върху примери от региона на Гоце Делчев и по-конкретно Брезница. Образованието играе ключова роля в процесите на изграждане на национална идентичност, социална интеграция и гражданска отговорност, особено в контекста на многоетнически и културно разнообразни общества. Както подчертават Мария Бойчева (**Бойчева, 2010**, стр. 23) и Светла Бобева (**Бобева, 2015**, стр. 17), образователната система не трябва да се възприема само като средство за предаване на знание,

а и като социална институция, която формира културни модели, ценности и идентичности. Учителите заемат централно място в този процес – те са не само носители на образователни норми, но и медиатори между семейството, институцията и културната среда. Според Михаил Груев (Груев, 2003, стр. 13), именно в условията на политически и социални предизвикателства просветната дейност и фигурата на учителя придобиват ново, стратегическо значение за културното оцеляване на различни общности. На свой ред Георги Илчев (Илчев, 1995, стр. 16) акцентира върху ролята на училището като инструмент за модернизация и социално издигане, особено в селските и периферни райони на страната. Настоящото изследване ще се опита да провери доколко тези зависимости намират отражение в конкретния случай на село Брезница – населено място с многопластова етническа и религиозна структура, в което образованието има не само образователна, но и социално-културна функция. Този въпрос ще бъде разгледан чрез теренни интервюта, анализ на архивни и публикувани източници и етнографски наблюдения.

Настоящата статия е посветена на темата за развитието на училищното образование в Неврокопския регион, като особено внимание се обръща на локалната специфика в село Брезница. Темата е актуална както в исторически, така и в социокултурен план, тъй като образованието е един от ключовите механизми за изграждане на идентичност, социална мобилност и междукултурно съжителство в райони с етническо и религиозно разнообразие. Подобна проблематика се разглежда и в контекста на дисертационен труд, който изследва училищното образование в Неврокопско от 1912 до 2020 г., като настоящата статия не е негов фрагмент, а самостоятелен научен опит да се анализира локален случай в по-широката рамка на образователната история на региона.

В процеса на проучване бяха използвани различни източници – архивни документи, научна литература, нормативна уредба и статистически данни. В допълнение към тях, с цел по-задълбочено и човешки ангажирано разбиране на социалния контекст, бяха проведени и няколко качествени интервюта с жители на село Брезница, както и на съседни населени места – Дъбница, Баничан и град Гоце Делчев. Респондентите бяха избрани така, че да представят различни възрастови, етнически, религиозни и социални профили. Въпреки че интервютата не се използват като основна емпирична база, техният принос е съществен за онагледяването и потвърждаването на тенденции, очертани от документалните източници.

Развитието на образователната система в България през XX век преминава през няколко етапа, свързани с политически и социално-икономически промени. Според Петър Георгиев (**Георгиев, 2002**, стр. 109) началото на века е белязано от неравномерното разпределение на училищата, като достъпът до образование в селските райони е силно ограничен. В тези области често липсват квалифицирани учители, а училищата функционират при недостиг на учебни материали и слабо финансиране.

След Втората световна война настъпват значителни промени в образователната политика на България. Николай Митров (**Митров, 2010**, стр. 22) подчертава, че след 1944 г. социалистическата държава се стреми да въведе масово образование, но социално-икономическите бариери остават, особено за децата от селските райони. В село Брезница тези трудности се проявяват чрез високата степен на отпадане от училище, особено сред момичетата, поради патриархалните традиции и необходимостта от работа в земеделието – това твърдение се базира на наблюдение, интервюта, доклади от теренни проучвания в региона. Специално внимание заслужава етническият и религиозен аспект на образованието в региона. Мария Иванова (**Иванова, 2015**, стр. 34) отбелязва, че в Югозападна България училищата често са средище на взаимодействие между ученици от християнски и мюсюлмански семейства. Въпреки наличието на различни културни и религиозни традиции, училищната среда в по-ново време (след 1944 г.) започва да допринася за социалното сближаване. Подобни тенденции се наблюдават и в село Брезница, където съвместното обучение на деца от различни групи – предимно българи християни и българи мюсюлмани – спомага за изграждането на взаимно уважение и разбирателство.

След Втората световна война, с въвеждането на държавната образователна система и секуларизацията на училищата, започва по-силно интегриране на децата от различни етноси в общи учебни заведения. Това дава възможност за формиране на съвместни социални и културни преживявания и постепенно води до повече разбирателство между различните общности.

Кирил Стоянов (**Стоянов, 2018**, стр. 67) акцентира върху значението на училището за формирането на националната идентичност в малките населени места. В село Брезница учителите играят ключова роля не само като носители на знания, но и като възпитатели, които мотивират учениците да преодоляват трудностите и да се стремят към образование. Въпреки

ограниченията, наложени от бедността и традиционните разбирания за ролята на жената в обществото, много ученици продължават обучението си с надеждата за по-добро бъдеще. Традиционната роля на жената в някои общности – свързана основно с домакинството, семейството и ранния брак – често поставя ограничения пред момичетата. Обикновено част от тях прекъсват образованието си след 7-ми или 8-ми клас, като по-малък процент продължава в гимназия или университет. В последните години на изследвания период обаче се наблюдава положителна тенденция – все повече момичета избират да останат в училище и да се стремят към професионална реализация извън традиционните рамки.

През XX век местните жители се сблъскват с редица предизвикателства, свързани с достъпа до образование. В началото на века и до 1944 г. образователната инфраструктура в много села е слабо развита – липсват достатъчно учебни заведения, учители и учебни материали. Това научаваме от запазените документи в Държавен архив Благоевград¹. Все пак стремежът към знание и желанието за по-добро бъдеще не угасват, а напротив – стават двигател за промени и развитие. След 1944 г., с установяването на социалистическата власт, започва процес на секуларизация и разширяване на държавната образователна система. В много населени места се изграждат нови училища, осигуряват се учители и се въвеждат единни учебни програми. Въпреки това през 50-те и 60-те години все още съществуват социално-икономически бариери – главно в по-отдалечените и бедни райони – които затрудняват редовното посещение на училище, особено за момичетата. След 1989 г., с прехода към демокрация и пазарна икономика, системата преживява нови трудности – обезлюдяване на някои райони, закриване на училища и емиграция. От друга страна се появяват и нови възможности – достъп до различни образователни форми, езиково обучение и стипендии за уязвими групи. Тези промени обаче невинаги достигат равномерно до всички населени места, особено в по-малките и етнически смесени села.

От 70-те години на миналия век нататък образователната мрежа започва да се стабилизира – училищата се модернизират, създават се възможности за извънкласни дейности и професионална насоченост. Все повече ученици, включително момичета, продължават образованието си.

¹ ДА – Благоевград, Ф. 164 К, оп. 1, А. е. 45, л. 3,4,6.

В процеса на проучването са използвани и няколко качествени интервюта с респонденти от село Брезница. Разказите на участниците открояват важни аспекти от функционирането на образователната система в селския контекст, като акцентират върху ролята на учителите не само като преподаватели, но и като важни социални фигури в общността. В малки населени места като Брезница формалните граници между институционалното и неформалното общуване често се размиват – ученици и учители споделят едно и също обществено пространство, което поражда специфична динамика на доверие, взаимна отговорност и социален контрол. Именно тази близост улеснява и диалога между представители на различни етнически и религиозни групи, което превръща училището в място на съвместно съществуване и културна интеграция.

Спомените на респондентите очертават още трудностите, свързани с материалните условия на обучение, липсата на учители, недостига на учебни ресурси и социално-икономическите ограничения, които често възпрепятстват по-нататъшното образователно развитие на учениците, особено на момичетата. Заедно с това обаче се проявява и устойчивата ценност на образованието като път към лично и социално израстване, въпреки препятствията на традиционния бит и икономическите ограничения. Така чрез съчетаването на документални и устни източници настоящото изследване се стреми да представи цялостна и нюансирана картина на образованието в един специфичен културно-исторически контекст.

На всички интервюирани са задавани едни и същи въпроси. Интервютата са записвани чрез аудио запис на мобилен телефон със съгласието на интервюираните, което осигури точност и автентичност на разговорите, позволявайки последващо подробно транскрибиране и анализ на събраните данни. Въпросите в интервютата обхващат четири основни теми, които осигуряват дълбочина и контекст на изследването:

- **Лични данни** – възраст, пол, професия, степен на образование и място на обучение. Тази информация е необходима за общото ситуиране на интервютата и осигурява контекст за личните разкази.

- **Отношение към ученето** – задават се въпроси като: „Учеше ли Ви се? С удоволствие ли ходехте на училище? Къде беше по-приятно – в село или в града, и защо?“. Респондентите споделят кои са били любимите и най-неприятните им предмети, както и дали са имали любим учител, който се е откроявал и е оставил траен отпечатък в съзнанието им. Целта на тези

въпроси е да се изследват взаимоотношенията между учениците и образователната система – дали тя е била възприемана като нещо положително и желано, или като наложено задължение.

- **Мотивация за учене** – респондентите отговарят на въпроси като: „*Другите деца като Вас ли бяха? На кого от връстниците/роднините не му се учеше най-много? Кой беше най-ученолюбив? Кой отпадна от училище и защо? А кой продължи?*“. Особено внимание се обръща на ролята на семейството – „*Вашиите близки окуражаваха ли Ви да учите? Кой най-много настояваше? Имаше ли такива, които смятаха, че не е необходимо да се ходи на училище и защо?*“. Тези въпроси целят да разкрият мотивацията за учене – кои фактори са оказвали най-голямо влияние върху решенията на учениците и какви нагласи са съществували в обществото по отношение на образованието.

- **Сравнение между миналото и настоящето** – респондентите споделят мнението си за промените в образователната система през годините. Въпроси като „*Сега различно ли е в сравнение с Вашето детство? Какво се е променило и защо? Какво може да стане по-добре?*“ позволяват да се проследи еволюцията на образованието през поколенията и да се направят изводи за неговото развитие.

Образованието в региона на Гоце Делчев има над 150-годишна история, датираща от времето на Възраждането, когато килийните училища полагат основите на българската просвета. През този период учителите са възприемани не просто като преподаватели, а като будители, чиято мисия е да съхранят националната идентичност и да подготвят младите за активно участие в обществото.

Третата българска държава продължава добрите традиции, заложи в образованието през Възраждането, но го поставя на съвсем нови основи. Има национални програми за образование, а след 1944 г. се акцентира върху масовото ограмотяване на момчета и момичета и училището се възприема с пълна сила като средство за постигане на социално равенство и просперитет.

Според данни от летописната книга на местното училище, учителите не изпълняват единствено преподавателски функции – те са сред основните двигатели на културното развитие на общността. Един от тях е господин Иван Фирков, за когото в летописната книга се посочва, че още през 60-те години на ХХ век е организиран учебни и извънкласни дейности, свързани с

българската история, култура и традиции. По негов пример в селото редовно се провеждат тържества по случай 24 май и други важни национални празници, а читалището се превръща в средище на културна и образователна активност. Тези инициативи допринасят за изграждането на усещане за общност, отговорност и стремеж към знание. Самият господин Фирков е цитиран в училищната хроника с думите, че за него и колегите му „учителството не е само работа, а дълг към родината и бъдещето на децата“.

Темата за училището и учителите разкрива не само институционалните аспекти на образованието, но и неговото човешко измерение – взаимодействието между социалните агенти (в случая учителите) и местната общност. В теоретичната рамка на Пиер Бурдийо учителите могат да бъдат разглеждани като носители на социален и символен капитал, който те използват и възпроизвеждат в рамките на образователното поле. През втората половина на XX век, особено в села като Брезница, учителят не е само посредник на знание, а фигура с висок социален статус, възприеман като авторитет, към когото се отправят очаквания за морално и културно лидерство. Това не се дължи единствено на неговата образователна функция, а на съвкупност от социални, културни и идеологически фактори, които изграждат образа му като носител на държавната идеология, морални ценности и културен напредък. След 1944 г. и утвърждаването на социалистическата система, учителят се превръща в проводник на новия обществен ред. Както подчертава Михаил Груев в изследването си „Между петолъчката и полумесеца“, в райони с компактно мюсюлманско население, каквото е Брезница, учителите често са били първите представители на държавната власт, които влизат в пряк контакт с местното население. Това им придава допълнителна тежест и символична власт (Груев, 2003, стр. 28–30).

Учителят се проявява не само в позицията на преподавател, но и в ролята на организатор на културни събития, на медиатор между семействата и институциите, а често – и като неофициален съветник в лични и обществени въпроси. Данни от летописната книга на училището в Брезница и от устни разкази сочат, че фигури като г-н Фирков са не просто учители, а „движещи сили“ в местната общност – те организират читалищна дейност, инициират ученически представления, участват в чествания на национални празници и дори създават местна библиотека.

Чрез тази активност учителите натрупват социален капитал, който се изразява в мрежа от доверие, уважение и влияние. Това им позволява не само да предават знания, но и да формират нагласи, ценности и стремежи сред учениците и техните семейства – особено в контекст на икономическа несигурност и социална мобилност. Както подчертава Бурдийо: „...Социалният капитал е съвкупност от реални или потенциални ресурси, свързани с притежанието на устойчива мрежа от повече или по-малко институционализирани отношения на взаимно познаване и признаване...“ (Bourdieu, 1986, стр. 248). В този смисъл учителите в Брезница могат да бъдат разглеждани като ключови социални агенти, които чрез своята дейност формират и легитимират културния и образователния капитал на общността.

През целия изследван период (XX век) мюсюлманските и християнските деца в село Брезница и околните населени места учат заедно, като между тях царят разбирателство и взаимно уважение. Това е едно от най-ценните заключения, направени въз основа на проведени проучвания в селото, включващи интервюта с местни жители. Разказите на възрастните хора, които са били ученици през различни периоди на XX век, разкриват как образованието е било не само средство за знание, но и фактор за изграждане на сплотена общност.

През различните исторически периоди на XX век местните ученици често се сблъскват с трудности, както ни показва разказа на К. Г.². Тя споделя своите спомени от ученичеството през 70-те години на миналото столетие. В интервюто К. Г. описва как социалните и икономическите условия, заедно с участието на децата в трудови дейности като тютюнопроизводство, значително са затруднявали достъпа до качествено образование. Разказът ѝ, който ни връща в конкретен период, илюстрира реалностите на училищния живот в Брезница, когато социалистическата система все още упражнява силно влияние върху образованието. През този период се наблюдава както подобряване на инфраструктурата в някои села, така и продължаваща борба с икономическите бариери, които често поставят образованието на заден план за много семейства:

² Жена, родена през 1966 г., шивачка и тютюнопроизводител, основно образование, мюсюлманка.

„...По времето, когато ходех на училище, имаше и български и помашки³ деца – и учехме заедно на едно място. Общувахме си без проблем с тях...”⁴

Разбирателството и съжителството между различните религии вървят ръка за ръка от десетилетия назад във времето. Във всички околни на град Гоце Делчев села, с много малки изключения, живеят както християни, така и българи мюсюлмани. Децата от цялата Гоцеделчевска околия ходят на училище с огромно желание. До 1989 г. голяма част от момчетата избират да продължат образованието си в гр. Г. Делчев. По-малък процент момичета избират този път. Това е допълнителна финансова тежест за семействата им, но тесният социален кръг на рода се обединява, за да подпомогне завършването на образованието на децата. Децата от по-далечните села са принудени заради липса на ежедневен транспорт да останат на квартира в града. Квартирата е с висока цена и много често на учениците се случва да се лишават от основни битови потребности, за да си платят наема. Някои семейства, за да си позволят квартирата и пътните на децата си „...ядат по цяла седмица само хляб...”⁵. В условията на такава немотия и липса на финансови средства децата имат още по-голяма мотивация да се образуват, да завършат висше образование и да се реализират в населеното място, от което са. Залогът е много голям, защото те подлагат на лишения не само себе си, но и семействата си. Това показват и думите на цитираната по-горе К. Г.

„... По мое време (70-те години на XX век) бяха рядкост тези, които продължаваха своето образование. От моят клас 3-4 момчета отидоха да учат нагоре (става въпрос за Гоце Делчев – б.м Х.Дж.), а от момичетата само една Биляна Маджарова завърши. Останалите знаеха много и бяха отличници, но не ни пускаха да продължим своето образование, бяхме бедни и трябваше да се работи на тютюна...”

С други думи, затруднения определено съществуват, но те не са свързани с характера на образованието, а с неговата достъпност от една страна и от друга – с традиционните социални роли на момичета и момчета. Тези роли предполагат момичетата да се държат по-близо до

³ В настоящия текст термините „българи мюсюлмани“ и „помаци“ се използват като тъждествени, съобразно официалната терминология, приета от българската държава след 1944 г., която подчертава българския етнически произход на тези мюсюлмански общности. (Вж.: Груев, 2003, стр. 12–13).

⁴ Жена, родена през 1966 г., шивачка и тютюнопроизводител, основно образование, мюсюлманка.

⁵ Мъж, роден през 1964 г. по професия е майстор фаянсджия и активно се включва в социално-културния живот на селото, мюсюлманин.

семейството и рода, докато момчетата могат да извършват дейности и далеч от него. Те улесняват и продължаването на образованието за момчетата извън родното населено място, ала ограничават момичетата в това отношение.

От интервюираните разбираме, че никой от родителите не помага на децата си за самото обучение и уроците:

„...Който си се беше родил надарен, „самоук” – той си знаеше всичко. Който внимаваше в час – той запомняше, родителите бяха заети с работата на полето и не са ни помагали в уроците никога, пък и не знаеха нищо...”⁶

Не без значение за нивото на образование на децата е и икономическата (не)стабилност на семействата. Немотията е била голяма. Повечето помашки семейства в село Брезница са имали по 3-4 деца – приоритет е те да бъдат нахранени и облечени, за друго не са оставали финансови средства. Масово през 70-те години на XX век по селата се строят нови къщи, в които се влагат много от печалбите на селяните. Твърде често по-малките деца износват старите дрехи на своите по-големи братя и сестри.

„...Имало е случаи, когато съм бил в първи/втори клас, когато сме ходили на училище боси, нямах обувки, много добре си спомням този момент...”⁷

Предимно земеделският поминък на селото предполага включване на всяка една работна ръка в обработката на земята и продукцията, включително и на децата. Това е част и от семейно-възпитателния модел, който чрез пряко участие на всеки един член на домакинството в производството, възпроизвежда знанието за поминъка и оцеляването. Всяко едно дете на село след училище трябва да иде на нивата при своите родители, за да им помага, а след това да учи. Въпреки работата на полето, децата винаги отиват на училище с написана прилежно домашна работа. Дали на нивата, или късно вечер у дома, те винаги успяват да напишат домашната си:

⁶ Жена, родена през 1966 г., шивачка и тютюнопроизводител, основно образование, мюсюлманка.

⁷ Мъж, роден през 1964 г. по професия е майстор фаянсджия и активно се включва в социално-културния живот на селото, мюсюлманин.

„...За да постигна високи успехи в училище, аз учех по цели нощи, защото през деня помагах на полето. Но това не ме отказа от това да се образовам, а напротив – даде ми стимул да завърша и да се освободя от тютюна...”⁸

Децата учат с желание, но амбициите им да продължат напред често са спирани от техните родители, когато има много работа на нивата. Всяко едно дете е от голяма помощ за обработването на тютюна и нивите. Това е по-близко до традиционното общество, в което оцеляването на семейството е поставено на изпитание, зависи от природата и реколтата и затова всяка ръка е от помощ. Когато говорим за образованието в село Брезница, е важно да представим в контекст напрежението между утвърдените социални и културни традиции – като ранните бракове, традиционната роля на жената в семейството и ограниченията върху публичното присъствие на момичетата – и усилията на държавата да наложи универсален достъп до светско образование. Тези традиции често възприемат училището като „чуждо пространство“ – особено за момичетата – и така поставят бариери пред тяхното включване в образователния процес. Това напрежение между местните норми и държавната политика по линия на образованието формира една от ключовите опозиции в културния и социален живот на селото. Според Роланд Барт, границите, които се поставят между различни етнически и религиозни групи, не са просто физически или социални бариери, а също и културни конструкции, които формират възприятията и идентичността на хората. Барт разглежда границите не само като географски или политически раздели, но и като символични и културни такива, които обуславят социалните взаимоотношения и възможностите за включване или изключване от различни социални полета. В контекста на село Брезница, родителите се страхуват децата им „да не се омъжа за християнин“ – те изразяват не само страх от религиозно противопоставяне, но и опасения за нарушаване на дълбоките културни граници, които разделят общността. В социален контекст този страх е свързан с дълбокото уважение към традициите и културните норми, които се основават и на религиозната принадлежност. Ролята на образованието тук не е само да обучава, но и да предизвиква трансформация на тези граници – да показва, че знанието не е път единствено към личен успех, но и към преодоляване на исторически и културни различия. В контекста на Брезница, разказът на А. Г., (която е сред първите момичета в селото, завършили висше образование) – „...Семейството ми се

⁸ Жена, родена през 1985 г., завършила публична администрация, мюсюлманка, работник в Кметство с. Брезница.

страхуваше да не се омъжа за християнин...“ подчертава как културните и социални бариери са не само пречки за образованието, но и за социалната мобилност. Роланд Барт (**Barthes, 1972**) в своята работа по *етническите граници* подчертава, че съществуването на такива културни разделения не е просто политически въпрос, а символичен акт, който маркира социалното приемане на едни и отхвърлянето на други. В случая на Брезница родителите, страхуващи се от „омъжване за християнин“, не само изразяват социално-консервативна нагласа, но и демонстрират културна бариера, която поставя образованието и това кой ще бъде „приятел“ в обществото в контекста на емоционални и исторически разбирания, формирани с поколения. Можем да обобщим, че според теорията на Барт толерантността и разбирателството се поставят пред сериозно предизвикателство в контекста на етническите и културни бариери. Въпреки стремежа към личен успех, както е в случая с образованието на А. Г., тези културни стени не се рушат лесно. Преодоляването на цитираните бариери изисква не само образователни усилия, но и промяна на културните нагласи към другия, което може да се случи едва след време и в контекста на социална мобилност и активни усилия на индивидите и общността.

Родителите се страхуват да не се задоми тяхното момиче в християнска къща, ако реши да следва. Религиозните и културни различия между мюсюлманската и християнската общност в село Брезница през 70-те години на XX век значително ограничават възможностите за образование, особено за момичетата. В традиционните мюсюлмански семейства съществува силно табу по отношение на браковете между мюсюлмани и християни, което създава културни бариери и социална изолация. Различия в религиозните норми се проявяват и в практиките на социализация и празнични обичаи. В допълнение, често се очаква момичетата и момчетата от мюсюлмански семейства да участват в трудовия процес още от ранна възраст, което води до ограничен достъп до образование. Тези културни и социални норми формират бариери, които затрудняват социалната мобилност, особено на момичетата, въпреки личното желание за напредък.

Теорията на културните граници и социалния капитал обяснява как гореописаните различия създават символични и реални бариери пред образованието, като същевременно показва, че образованието може да бъде мощен инструмент за социална трансформация и

лично изстраване за тези, които успяват да ги преодолеят. По думите на М. Б.⁹, помашката общност в околията все още не е била готова да позволи на момичетата си да продължат образованието си:

„...Имаше малко момичета, които продължаваха да учат, но това беше проблем, защото нашите хора знаеха, че като момичетата отиваха да учат в града, те нямаше да имат контрол върху тях. Нашата общност не беше готова да се справи с този проблем и затова момичетата не продължаваха да учат. Момичетата там бяха незащитни и уязвими и нормално беше родителите до някаква степен да бъдат консервативни относно образованието...”

Важно е да се отбележи, че освен финансовите трудности и опасенията от религиозно неприемлив брак, традиционните социални роли, които се отреждат на жените в тези общности, също играят ключова роля. В много традиционни общества, включително в село Брезница, момичетата се възприемат като носители на семейните ценности и морал. Целомъдрието и скромността са основни добродетели, които се насаждат от ранна възраст в съзнанието на момичетата и определят бъдещото им социално поведение. Същевременно момчетата са тези, които се очаква да напуснат дома, за да търсят възможности извън селото и да играят по-активна роля в общественото и икономическо развитие на семейството. Това е един класически модел, основан на морални и етически норми, които ограничават социалните възможности за момичетата.

През 70-те години на ХХ век, когато много момичета от мюсюлманските семейства в Брезница не завършват висше образование, този модел е силно изразен. Съществува сериозна културна бариера по отношение на образованието на жените, в която социалните и религиозни норми се преплитат с икономическите затруднения. Освен това, патриархалната структура на общността отдава по-малка стойност на образованието за момичетата в сравнение с това на момчетата, като насърчава първите да останат в домашната среда и да поемат традиционните роли в семейството.

Тези фактори създават комплексна ситуация, в която момичетата от мюсюлманските семейства се сблъскват с културни и религиозни ограничения. Те се превръщат в пречки пред

⁹ Мъж, роден през 1964 г., по професия е майстор-фаянсджия и активно се включва в социално-културния живот на селото, мюсюлманин.

социалната мобилност и развитие, които трудно могат да бъдат преодолени без значителни промени в обществените и индивидуалните възприятия.

Все пак като цяло в изследвания период образованието има традиционно висока ценност в българското общество и родителите често са готови да мизерстват, но да осигурят образование на децата си. Това се потвърждава и в изследването на Кольо Колев, Андрей Райчев и колектив – „Училището и социалните неравенства“ (Колев, Райчев и др., 2000, стр. 27).

Дори и след 70-те години на XX век нагласите към образованието спрямо момчетата не се променят и броят на завършилите средно образование девойки остава изключително малък. Сред момчетата – особено от помашката общност – съществува силно желание за учене и напредък. Те по-често напускат селото, за да продължат образованието си, включително и да завършат висше. Основната пречка обаче не е само липсата на финансови средства в тесния смисъл, а цялостната икономическа структура на домакинствата. В традиционното стопанство на селото всяка ръка е ценна – работната сила на младите е необходима не само за изкарване на доход, но и за поддържане на ежедневието. Ако някой напусне, за да учи, това води до „двойна загуба“ – семейството не само трябва да намира пари за издръжката му в града, но и губи активен участник в домашния труд. Често това се отразява тежко, особено когато в домакинството има възрастни хора, които не могат да допринасят с труд. В този смисъл социално-икономическият контекст значително възпира образователната мобилност на младежите. С огромни усилия и лишения през 1985 г. първите момчета от помашката общност в околията успяват да завършат висше образование. В повечето случаи, ако продължат образованието си във висше учебно заведение, те се издържат сами, работейки. Специалностите, които завършват момчетата, са „учител“ или „агроном“, защото те им дават възможност за добра работа в тяхното родно място – в училище или свързано с традиционния земеделски поминък на населението. Първите помашки момчета от село Брезница, успели да завършат висше образование, вече достигат пенсионна възраст – част от тях се пенсионират през 2023 и 2024 година. По сходен начин и първите жени от селото с висше образование – обикновено със специалности като „детски учител“ или „медицинска сестра“ – също навлизат в този етап от живота си. Усилията на тези пионери в образователната реализация отразяват дългогодишния процес на преодоляване на социални, културни и икономически бариери, който

започва още в средата на XX век. Успехът им е не само личен и семеен, но и бележи важна трансформация в нагласите към образованието в местната общност.

Този напредък обаче не може да бъде разгледан извън контекста на по-широката образователна политика в България преди 1989 г. Именно тогава училищната система играе ключова роля в изграждането на чувството за национална идентичност и културна принадлежност. В учебните програми и възпитателните практики се залагат ценности, които целят формирането на „единна социалистическа нация“ чрез различни акценти върху българската история, език, традиции и културно наследство. Така образованието става не само средство за лична реализация, но и важен инструмент за социална интеграция и национално единство, особено в многоетнически региони като този около Гоце Делчев. Така етническите и религиозните различия не се явяват пречка пред мотивацията на учениците да се образуват.

Примерите на интервюираните ни показват, че образователната система е успяла да създаде среда, която обединява учениците, независимо от техния произход. Съвместното учене е възможно и успешно. Учениците възприемат училището като място, където могат да се изиявят, без да се притесняват от различията. Често бедността и липсата на ресурси, вместо да демотивират учениците, стават стимул за тяхното развитие. Желанието да избягат от тежкия труд на полето или бедността ги кара да се стремят към образование, което възприемат като път към по-добър живот.

Няколко примера от събраните интервюта могат да илюстрират както основните затруднения, с които се сблъскват, така и високата мотивация на учениците и ролята на учителите:

„...Начинът на отношение към всеки един ученик беше уникален. Госпожа Гудева знаеше семейното положение на всеки и усещаше притесненията на учениците. Тя ме е привиквала и ме е питала защо съм разстроена...“¹⁰

Споменът на А. Г. подчертава не само личните качества на учителката, но и спецификата на образователния процес в малките населени места като Брезница. В такава среда границата между формалното училищно пространство и ежедневието е неясна – учители и ученици често се познават извън институционалния контекст, споделят общи улици, празници, грижи и

¹⁰ Жена, родена през 1963 г., учител, дългогодишен директор на Детската градина в с. Брезница, мюсюлманка.

истории. Тази непрекъсната комуникация извън класната стая води до по-дълбоко взаимно познаване, изгражда доверие и позволява по-чувствителен и човешки подход от страна на учителите. В същото време тази близост действа и като социален контрол – поведението на ученика или учителя не се измерва само по училищните правила, а и по обществените норми на местната общност. Това неформално общуване е и един от факторите, които улесняват съвместното обучение на християни и мюсюлмани в селото. Общият живот, съвместните социални реалности и взаимното познаване смекчават религиозните различия и създават основа за разбирателство.

Докато образователната политика поставя акцент върху националната принадлежност и дисциплината, личната мотивация на учениците често се оказва водещият фактор за успех. Документите от периода преди 1989 г., включително учебните програми и официалните изказвания на Министерството на народната просвета, ясно показват стремежа към изграждане на национална идентичност чрез образованието. В центъра на тази политика стои културната и езиковата интеграция, дисциплината, както и възпитанието в духа на социалистическите идеали. Например в учебната програма по история от 1974 г. се акцентира върху героичните борби на българския народ и ролята на работническата класа, а в часовете по родинознание се насърчава уважението към символите на българската държавност и колективния труд. Тази институционализирана рамка обаче не изключва ролята на личната мотивация – напротив, в много случаи тя се оказва решаващ фактор за образователния напредък. Особено в по-бедните райони като село Брезница, успехът на учениците често е резултат не само от външни усилия за интеграция, но и от вътрешното им желание да се реализират, да преодолеят социалните ограничения и да допринесат за просперитета на семейството си. Примерите от интервютата показват, че учениците възприемат образованието като средство за социална мобилност, независимо от идеологическия му контекст. Както казва А. Д., една от малкото успешно завършили млади жени от мюсюлманската общност:

„...За да постигна високи успехи в училище, аз учех по цели ноци, защото през деня помагах на полето. Но това не ме отказа, напротив, даде ми стимул да завърша и да се освободя от тютюн... В гимназията в град Гоце Делчев си спомням часовете по история. Преподаваше ни настоящият директор на гимназията госпожа Елка Божикова. Спомням си, че беше първият ни час в една сряда и аз припахнах в часа от страх. Историята я знаех

наизуст, макар че не ми беше от профилиращите предмети. Много усилия полагах, за да ми пише отлична оценка...“¹¹

Разказът за госпожа Божикова показва колко значимо може да бъде присъствието на строг и взискателен учител за ученическото преживяване. Елка Божикова е пример за учител, който държи на висок стандарт. Тя е дългогодишен директор на училище и преподавател по история. Понастоящем е пред пенсия. Ученикът се стреми да знае материала до съвършенство, дори когато историята не е профилиращ предмет. Това подчертава ролята на учителите в подтикването на учениците да полагат повече усилия, което често води до повишаване на академичната мотивация. Припадането от страх в първия час с госпожа Божикова е ясен индикатор за психологическия натиск, който понякога се свързва със строгия подход. Макар това да подчертава значението на дисциплината, такъв подход може да има и негативни последици, включително тревожност и прекомерен стрес. Ученичката споделя, че полага „много усилия, за да получи отлична оценка“. Този стремеж към признание подчертава колко важно е за учениците да докажат своята стойност пред взискателни учители. Това може да има положителен ефект върху академичните резултати, но същевременно да създаде усещане за несигурност.

Анализът показва, че мотивацията на учениците е многопластова, като включва социално-икономически, културни и лични фактори. Учениците от различни групи демонстрират устойчиво желание за знание, като често преодоляват значителни трудности. В този контекст учителите играят решаваща роля – те могат да бъдат както катализатори на успеха, така и пречка, ако липсват разбиране и подкрепа.

Познавайки изнурителния труд на нивата, децата намират в училището своето избавление. Повечето с нетърпение чакат всеки един училищен ден. Те са скромни, послушни, мотивирани и жадни за нови знания и приключения. Училището за децата в селото не е само място за учене, а и пространство за социализация и освобождаване от тежкия труд на полето. Въпреки физическата умора, те често се мотивират да учат, защото училището им дава възможност да бъдат част от по-голямо социално общество, където могат да се чувстват

¹¹ Жена, родена през 1985 г., завършила публична администрация, мюсюлманка, работник в Кметство с. Брезница.

значими и уважавани. В същото време селската йерархия ги учи да спазват авторитети, което се пренася и в училище, където трябва да уважават учителите и съучениците си. Училището е не само „избавление“ от ежедневните трудности, но и място за изграждане на социален статус и личностно развитие.

В рамките на изследването се потвърждава, че образованието е възприемано като инструмент, чрез който ученикът получава възможност да стане част от една по-голяма и по-престижна общност – общността на образованите хора в една модерна държава. Учебните програми в България успяват да обединят учениците около идеята за обща културна идентичност, като не създават противоречия между различните етнически и религиозни групи. Например в учебниците по история и литература се подчертават общите моменти в българското минало, които обединяват, а не разделят.

Съвместното съжителство и ежедневната комуникация между християнски и мюсюлмански деца играят също важна роля за създаването на толерантност и взаимно уважение. Образованието, макар и основен фактор, е само част от цялостния процес на интеграция и взаимодействие между различни религиозни и етнически групи. Както подчертава Цветана Георгиева (Георгиева, 1981, стр. 56) в своите изследвания, „*комшулукът*“ – ежедневното съжителство на хора с различни етнически и религиозни принадлежности в България – създава естествени и органични взаимодействия, които надхвърлят формалното обучение. Георгиева разглежда как в различни региони на страната (включително в Гоце Делчев и околните села) ежедневната комуникация, основана на взаимното уважение и дълбокото разбиране на съседските отношения, укрепва социалната тъкан. Примерите за съвместна работа на нивата, участие в местни празници и обичаи показват как толерантността не се изгражда само в училище, а и във всекидневните взаимодействия между християни и мюсюлмани. Тези отношения са не само символ на културно съжителство, но и на практическо разбиране на различията и приемането им в рамките на локалните общности. В този контекст образованието и ежедневният живот взаимно се подсилват, като училището предлага формални рамки за взаимодействие, докато комшулукът създава неформални условия за укрепване на тези социални връзки.

Възпитанието в училище не само изгражда академични знания, но и способства за социалната интеграция и изграждането на умения за съвместен живот в мултикултурна среда.

Тази особеност е значима както за региона, така и като пример за добри практики в по-широк национален и международен контекст.

Фактът, че до края на социалистическия период момчетата преобладават сред учащите се, отразява патриархалните нагласи и културните особености на региона. Семействата често инвестират в образованието на момчетата, докато момичетата остават встрани от този процес, най-вече заради ограничения финансов ресурс и традиционните роли, които се очаква да изпълняват.

Готовността на някои семейства да направят значителни жертви – като описаната от Б. К.¹² ситуация с лишенията, при която се „яде хляб цяла седмица“, за да се осигури квартира и пътни на дете, учещо в Гоце Делчев – подчертава колко високо е ценено образованието като възможност за бъдещ успех. Все пак този ентузиазъм не е универсален и се проявява по различни начини, в зависимост от семейната структура, икономическите възможности и културните нагласи. Много разкази сочат, че момичетата често са възпрепятствани да продължат образованието си, дори при наличие на желание и способност. Причините варират от необходимостта да участват в семейния труд, особено в тютюнопроизводството, до обществените представи за ролята на жената. Отделни интервюта посочват, че част от родителите са влагали наличните средства в строителство или други инвестиции, като образованието остава на заден план. В някои случаи учениците, които желаят да продължат, се изправят пред необходимостта сами да финансират образованието си чрез работа. Така самото образование се превръща в поле на социални напрежения – между традицията и стремежа към промяна, между бедността и амбицията. И макар че не липсват примери за саможертви и подкрепа, те съществуват паралелно с редица ограничения, които не позволяват този модел да се възприема като общовалиден.

Фактът, че децата ходят на училище с голямо желание, въпреки трудните условия, показва тяхната силна амбиция и стремеж към по-добро бъдеще. Това е пример за ценностите, които училищното образование успява да насърчи, дори в условия на материални затруднения.

За повечето си учители К. М.¹³ коментира следното:

¹² Мъж, роден през 1956 г., агроном и учител, мюсюлманин.

¹³ Жена, родена през 1980 г., счетоводител във шивашката фирма на баща си, мюсюлманка.

„... Учителите си имаха други подходи, с които ни караха да учим. Като тези подходи не са се изразявали в психически или физически тормоз. Просто си имаха техните начини, с които успяваха да ни впечатлят в час. Аз си спомням, че съм учила по 5-6 часа всеки ден, за да ида на училище добре подготвена...“

Този цитат разкрива няколко ключови аспекта от ролята на учителя и отношението на ученика към учебния процес в конкретния социален и културен контекст. Първо, подчертава се уважението и доверието към преподавателя, който не разчита на авторитарни методи, а на индивидуален подход и лична харизма. Формулировката „имаха техните начини“ подсказва, че става дума за специфични педагогически умения и стратегии, които не са били насочени към принуда, а към вдъхновение. Това говори за наличието на неформално влияние, което е способствало за ангажираността и мотивацията на учениците. Второ, акцентът върху „учила по 5 – 6 часа всеки ден“ показва не само сериозната лична ангажираност, но и културния контекст, в който ученето се възприема като форма на дълг – към себе си, семейството и учителите. Това предполага наличие на вътрешна мотивация, изградена в резултат на уважение към авторитета и усилията на преподавателя, а не чрез страх или принуда. Нещо повече, този тип свидетелство е показателно за специфичната динамика в малките населени места, където връзката между учители и ученици често е по-дълбока, лична и продължаваща извън рамките на класната стая. Оттук произтича и високото ниво на самодисциплина и стремеж към постижения, дори при ограничени материални ресурси. В заключение, цитатът илюстрира един от устойчивите механизми на социализация чрез образование – когато личността на учителя се превръща в катализатор за учене и развитие. Това е особено значимо в контексти с ограничени възможности, където именно такива човешки фактори компенсират липсата на ресурси и инфраструктура.

„Кога по-гладен, кога по-дрипав, аз имах желанието да уча. Немотията не ме спря...“¹⁴

От този цитат може да кажем, че желанието да се учи дори при трудни условия разкрива вътрешната сила и упоритост на учениците, превръщайки се в силен мотивиращ фактор, особено когато външните обстоятелства са неблагоприятни. Изказването „Кога по-гладен, кога по-дрипав, аз имах желанието да уча...“ ясно показва как личната амбиция може да преодолее

¹⁴ Мъж, роден през 1956 г., агроном и учител, мюсюлманин.

бедността и трудните условия. Ученикът не е позволил на материалните лишения да го спрат. Тази решителност за учене, въпреки ограниченията, е основен аспект на вътрешната мотивация. Независимо от материалната немотия, ученикът е мотивиран да продължи да учи и да търси успех, показвайки как учебният процес невинаги зависи от външни фактори, а от желанието за развитие. Трудностите и липсата на ресурси понякога могат да бъдат източник на допълнителна мотивация, за да се надмогнат бариерите и да се постигнат успехи. В този контекст, „немотията не ме спря“ е ярък пример за това как материалните условия не са успели да потиснат ученическите амбиции. Вместо да се поддаде на неудачите, ученикът е намерил начин да се мобилизира и да се справи с трудностите. Това е типично за много ученици, които въпреки липсата на ресурси или подкрепа от страна на семейството, намират вътрешна сила да продължат образованието си.

Изказването „...Дори и при овцете съм ходил с учебници...“ (И. Х.)¹⁵ подчертава колко сериозно ученикът е възприемал обучението. Това може да се интерпретира като символ на несъгласие с ограниченията, които животът му поставя — ако е необходимо, той е готов да продължи да учи дори в най-нелепите или неочаквани ситуации. Тази ангажираност показва, че за него знанието е по-важно от всичко друго, а ежедневните задължения и тежки условия не са могли да го спрат. Това, че ученикът учи дори в моменти, когато е ангажиран с физическа работа (като гледане на овце), показва, че той е имал вътрешно желание да придобие знания, което не е зависело от материалните условия, а от личната му мотивация. „Дори и при овцете“ може да се разглежда като пример за едно дълбоко вътрешно желание за напредък, което е по-силно от ежедневните трудности. Изразът предполага, че ученикът разбира, че образованието е единственият начин за преодоляване на бедността и социалните ограничения. Това е типичен пример за самоподготвителен подход към образованието, когато въпреки социалния контекст, ученикът търси начин да бъде успешен.

Думите на М. С.¹⁶ от село Брезница „...Държах моите деца да са малко по-образовани от мен...“ показват родителска амбиция и силно желание за напредък в образованието. Както става ясно от по-широкия разговор с М. С., нейното желание децата ѝ „да са малко по-

¹⁵ Мъж, роден през 1974 г., доцент в СУ „Св. Климент Охридски“, мюсюлманин.

¹⁶ Жена, родена през 1945 г., тютюнопроизводител, активна личност в социални живот на селото, християнка.

образовани“ не е просто отражение на лична амбиция, а резултат от съзнателна преценка, че образованието е ключ към по-добро бъдеще, социална мобилност и уважение в общността.

Това желание не само мотивира част от родителите да бъдат по-отговорни и ангажирани с образованието на децата, но формира и основата на дългосрочните им усилия за лично и професионално развитие на децата им. Дори в условия на бедност или трудности стремежът да се даде на децата по-добро образование често е мотивация, която движи родителите да правят жертви и въобще всичко възможно за успеха на децата.

Родителят, който е изправен пред трудности, но все пак има желание децата му да имат по-добро образование, пренася личните си амбиции и стремежи за успех върху тях. Това е изключително важен аспект в контекста на мотивацията, тъй като често именно родителите са първоначалните мотиватори за образованието на децата. Когато майката и бащата имат желание да осигурят повече знания и възможности на следващото поколение, те не само дават положителен пример, но и изграждат основите на една образователна традиция в семейството. До този извод стига и историкът Иван Марков (**Марков, 2010**, стр. 18).

Споменът за това как хората от селото казват на бащата, че няма смисъл да праща децата си на училище, показва как социалните и културни предразсъдъци могат да поставят бариери пред образованието. Много пъти онези, които не са имали възможности за образование, се опитват да наложат тези ограничения на другите – и това може да се случи в различни социални групи.

„...Много от мюсюлманите му натякваха, че няма да ни слагат учителки да ставаме... все едно нас пък ще вземат за даскалицы...“ (М.С.)¹⁷

Тези нагласи отразяват широко разпространените убеждения, че образованието не е важно или полезно за определени социални групи. Проблемът е не в самото образование, а в стереотипите, които съществуват в общността. Такива убеждения могат да ограничават потенциала на много хора и да ги държат в рамките на ограничени възможности.

Несъгласието на бащата с мнението на околните и решението да прати децата си на училище въпреки социалния натиск показват силното му желание да образова своите наследници. Въпреки че обществото има съмнения относно полезността на образованието за

¹⁷ Жена, родена през 1945 г., тютюнопроизводител, активна личност в социални живот на селото, християнка.

неговите деца, бащата вярва, че това е пътят към успеха. Тази подкрепа от негова страна е изключително важна за личната мотивация на ученичката и за решението да не се отказва от целите си, въпреки трудностите.

Фразата „...*Не исках да разочаровам баща ми, семейството ми и себе си...*“ (А. Г.)¹⁸ показва, че личният успех не е самоцел. Не по-малко важно е желанието да бъдат изпълнени очакванията на близките, които са дали подкрепата си. Тази ангажираност към семейството и стремежите на родителите често е основен двигател за много млади хора, които се борят да се докажат. В този контекст, ученето и успехът са начин да се покаже благодарността за родителската подкрепа и жертви.

Думите на А. Г., „...*Давах всички сили за успешното ми обучение...*“ показват, че ученичката е готова да се отдаде на своето образование и да направи всички необходими усилия, за да постигне целите си. Това е пример за вътрешна мотивация — не само като желание за успех, но и като отдаденост към процеса на учене. За нея обучението не е просто задължение, а е част от личния ангажимент да бъде по-добра и да донесе гордост на своето семейство. Споменаването на това, че А. Г. може да *бъде* „...първата от нашия род, която тръгна да учи за средно и висше образование...“, добавя измерение на социална отговорност към образованието. Това не е просто личен напредък, а и стъпка, която променя хода на семейната история. Често в традиционни и затворени общности, където образованието не е толкова достъпно, всяка стъпка към висше образование се приема като значима победа и знак за социална мобилност. Изказването подчертава как стремежът към образование не е само за личен успех, а и израз на ангажимент към семейството и роднините. Желанието да не разочароваш близките си и да бъдеш първият, който отваря нови възможности за следващото поколение, дава допълнителна мотивация за постигане на образователен успех. Тази мотивация съчетава личната амбиция с дълбокото чувство за социална отговорност, което е двигател за големи усилия и успехи.

¹⁸ Жена, родена през 1963 г., учител, дългогодишен директор на Детската градина в с. Брезница, мюсюлманка.

„...Ако имах възможността навремето да продължа своето образование, щях да следвам, за да стана учител...“ (М. Б.)¹⁹

Тези думи подчертават вътрешното желание да се продължи образованието, въпреки сериозните затруднения. Учителската професия, както се показва тук, е не само личен стремеж, но и социална отговорност – да предаваш знания на следващото поколение и да влияеш върху развитието на обществото. Стремекът към учителската професия отразява идеята за важноста на образованието за изграждането на основите на обществото. Въпреки личното желание за напредък, социалните и икономическите бариери играят централна роля в ограничаването на възможностите за образование. Бедността, тежката физическа работа на полето и големите семейства са основни препятствия, които затрудняват достъпа до знания, дори когато има желание за личностен прогрес. Тези препятствия се създават не само поради икономическите трудности, но и поради културни нагласи, ограничаващи възможността на младежите да получат висше образование и да реализират мечтите си. Тази реалност е позната на много млади хора в селските общности, където помощта в семейния бизнес или земеделската работа е приоритет, а образованието е поставено на заден план.

Гоце Делчев се утвърждава като основен център за средното образование в региона, привличайки ученици от всички околни села. Това води до създаване на специфична ситуация, в която градът играе ролята на културен и образователен център. Семействата правят избор да изпращат децата си в града, защото той предлага по-добри възможности за продължаване на образованието и кариерно развитие. Липсата на адекватен ежедневен транспорт и достъпна база за ученици, принудени да живеят на квартира, отразява пропуски в образователната инфраструктура на периода 1970 – 1985 г.

Ситуацията в района на град Гоце Делчев илюстрира не само икономическите предизвикателства, но и устойчивостта на местната общност, която вярва в значимостта на образованието. Тези аспекти подчертават и нуждата от политика, която да облекчава достъпа до образование за ученици от по-отдалечени и икономически затруднени райони. Образованието в България, особено преди 1989 г., често е свързано с образователни практики, следващи целите на националната държава и подчертаващи националните ценности. Въпреки

¹⁹ Мъж, роден през 1964 г., по професия е майстор-фаянсаджия и активно се включва в социално-културния живот на селото, мюсюлманин.

идеологическия контекст на образованието, в райони с мултиетническо население, като този на Гоце Делчев, учениците от различни религиозни общности демонстрират изключителна мотивация за учене. Примерите от този регион показват, че основен фактор за успеха не е националният характер на образованието, а личната мотивация на учениците и подкрепата, която получават.

Изследването върху образованието в село Брезница показва, че ролята на учителя далеч надхвърля днешната представа за преподавател. В условията на културно, етническо и социално разнообразие, учителите често се превръщат в ключови посредници между различните общности, изграждайки доверие, насърчавайки диалог и преодолявайки социални и религиозни бариери. Данните от теренните интервюта потвърждават вече изведените в научната литература заключения (**Бойчева, 2010; Груев, 2003**), че просветната институция в такива населени места не е изолирана, а тясно свързана с общностния живот.

Фигурата на учителя в Брезница е и на възпитател, на културен медиатор и социален работник. Учителите познават семейната и социална среда на децата, което създава условия за по-дълбока емоционална връзка и доверие. Това е особено важно в контекста на етнорелигиозната пъстрота на селото, където съжителстват християни и мюсюлмани. Ролята на училището в изграждането на обща културна среда и чувство за съпричастност, независимо от религиозна принадлежност, се оказва решаваща.

Заключението от конкретния случай на Брезница потвърждава основните хипотези в научната литература – а именно, че образованието и по-специално учителите имат структурираща функция в процесите на социална мобилност, културна адаптация и междуобщностно разбирателство.

Цитирана литература:

Бобева, Св. (2015) *Образование и идентичност в мултикултурна среда.* изд. София.

Бойчева, М. (2010) *Учителят като медиатор в интеркултурната комуникация.* изд. Велико Търново.

Георгиев, П. (2002) *Образователната система в България през XX век.* изд. София: Академично издателство „М. Дринов“.

Георгиева, Цв. (1981) *Материали за упражнения по история на българския народ през XV–XVII век.* изд. София: Наука и изкуство.

Груев, М. (2003) *Между петолъчката и полумесеца. Политиката на БКП към българите мюсюлмани (1944–1989).* изд. София: КОТА. ISBN 954-305-035-X

Даскалов, А. (1931) Из миналото на Неврокопско и близките му покрайнини. В: *Македонски преглед* (1-4), стр. 71-148. изд. София.

Димитров, Н. (2010) *Социално-икономически аспекти на образованието в селските райони на България.* изд. Пловдив: Университетско издателство.

Иванова, М. (2015) *Мултикултурното образование в Югозападна България: Исторически и съвременни перспективи.* изд. Благоевград: ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Илчев, Г. (1995) *Образование и модернизация в българското село.* изд. София: Народна просвета.

Колев, К., Райчев, А., Бунджулов, А. (2000) *Училището и социалните неравенства.* изд. София: Лик.

Марков, Ив. (2010) *Старите неврокопчани.* изд. Благоевград.

Серафимова, Д., Мельов, А., Пандев, К. (1988) *Град Гоце Делчев. Из миналото на града и района.* изд. София, 1988, стр. 106.

Стоянов, К. (2018) *Ролята на училището за формирането на националната идентичност в малките населени места на България.* изд. Варна, 2018, Научно издателство.

Barthes, R. (1972) *Mythologies.* изд. Paris, 1972, Éditions du Seuil.

Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Изд. New York, 1986, Greenwood Press.

Архивни източници:

ДА – Благоевград, Ф. 164 К, оп. 1, А. е. 45, л. 3,4,6.

Transliterated literature:

Bobeva, Sv. (2015) *Образование и идентичност в мултикултурна среда*. Sofia.

Boycheva, M. (2010) *Uchitelyat kato mediator v interkulturnata komunikatsia*. Veliko Tarnovo.

Georgiev, P. (2002) *Образователната система в България през ХХ век*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „M. Drinov“.

Georgieva, Tsv. (1981) *Materiali za uprazhnenia po istoria na balgarskia narod prez XV–XVII vek*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Gruev, M. (2003) *Mezhdurpetolachkata i polumesetsa. Politikata na BKP kam balgarite myusyulmani (1944–1989)*. Sofia: KOTA. ISBN 954-305-035-H

Daskalov, A. (1931) Iz minaloto na Nevrokopsko i blizkite mu pokraynini. v : *Makedonski pregled* (1-4), s. 71-148. izd. Sofia

Dimitrov, N. (2010) *Sotsialno-ikonomicheski aspekti na obrazovaniето v selskite rayoni na Bulgaria*. izd. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo.

Pchev, G. (2010) *Образование и модернизация в българското село*. Sofia: Narodna prosveta.

Markov, Iv. (2010) *Stariite nevrokopchani*. Blagoevgrad, s. 5.

Ivanova, M. (2015) *Multikulturnoto obrazovanie v Yugozapadna Bulgariia: Istoricheski i susvremani perspektivi*. Blagoevgrad, YZU „Neofit Rilski“.

Kolev, K., Raichev, A., Bundjulov, A. (2000) *Uchilishteto i sotsialnite neravenstva*. Sofia, Izdatelstvo „Lik“.

Serafimova, D., Melov, A., Pandev, K. (1988) *Grad Goce Delchev. Iz minaloto na grada i raiona*. Sofia, s. 106.

Терени (11) 2026 (1)

Stoyanov, K. (2018) *Roliata na uchilishteto za forimirane na natsionalnata identichnost v malkite naseleni mesta na Bulgariia.* Varna, Nauchno izdatelstvo.

Arhivni iztochnitsi:

DA – Blagoevgrad, F. 164 K, op. 1, A. e. 45, l. 3,4,6.

SPECIFIC FEATURES OF EDUCATION IN THE VILLAGE OF BREZNITSA IN THE 20TH CENTURY

PhD student **Hava Bekir Djunin**

Sofia University "St. Kliment Ohridski",
Faculty of History, Department of Archival Studies and Methodology of History Teaching
15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria
havadjunin@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-7648-7097>

<https://doi.org/10.60053/TER.2026.11.119-149>

Abstract: The article examines the development of education in the village of Breznitsa in the twentieth century, focusing on the challenges faced by students and teachers. Interviews with residents of the region reveal the socio-economic difficulties, the lack of educational resources and the restrictions imposed by traditional patriarchal attitudes, especially towards girls. Despite these barriers, the desire for knowledge remains strong, and school is established as a key factor for social mobility and integration. Particular attention is paid to the role of teachers, who not only transmit knowledge, but also serve as inspirers and educators. The article emphasizes that the educational environment in the region was multicultural, uniting Christian and Muslim students in a spirit of understanding and tolerance. Despite the lack of resources and difficult living conditions, students demonstrate a persistent desire for education, perceiving it as the only path to a better future. The study reveals how, despite financial constraints and societal attitudes, the village's first university graduates are paving the way for future generations. The analysis highlights the importance of education not only as a tool for personal advancement, but also as a means of strengthening community and preserving national identity.

Keywords: education, village of Breznitsa, 20th century, students, teachers, motivation, school.